

Нормативно-правова база впровадження ідеї толерантності в освітній процес: досвід України

Т. В. Мотуз

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Дніпропетровськ, Україна
Corresponding author. E-mail: tetmotuz@gmail.com

Paper received 26.04.2016; Accepted for publication 10.05.2016.

Анотація. У статті проаналізовано та систематизовано нормативно-правову базу впровадження толерантності в освітній процес як основу організації навчальної та виховної роботи з учнівською молоддю щодо формування основ толерантної поведінки та взаємодії. Виокремлено проблемні питання, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності роботи освітніх установ щодо виховання толерантності учнівської молоді: у нормативних документах варто окреслити вимоги до моральних якостей педагогічних працівників, серед яких чільне місце має належати толерантності; потребує прийняття на рівні держави окремої цільової програми з питань формування толерантності та попередження екстремізму та ін.

Ключові слова: толерантність, нормативно-правова база, освітній процес.

Вступ. Толерантність, взаємоповага, свобода слова, гуманізм є ключовими демократичними цінностями XXI століття, що стали необхідною передумовою формування громадянського суспільства, конструктивного розв'язання суперечностей. Правове визнання свобод і рівності – рівноцінності людини і громадянина породжує соціальну необхідність виховання початкових основ толерантної поведінки та формування установок і цінностей толерантної свідомості підростаючого покоління. У цілому, концепт «толерантність» для науки, у тому числі педагогічної, є досить новим. Він сформувався в середині XX століття, як розгорнуте розуміння сутності понять «милосердя», «терпимість» і подібних. Розвиток концепту і його широке застосування в освітній діяльності пов'язані з розвитком глобальних відносин і все більшою прозорістю кордонів у всьому світі.

Ефективність впровадження у систему освіти принципів толерантності, організація виховної роботи з учнівською молоддю щодо формування основ толерантної поведінки і взаємодії визначається наявністю відповідного нормативно-правового підґрунтя та застосуванням його у практиці роботи освітніх установ.

Короткий огляд публікацій за темою. Наукові розвідки з питань нормативно-правового забезпечення толерантності у системі суспільно-політичних наук (політологія, право) переконують, що у світі склалася розгалужена система нормативно-правових підвалин толерантності. В. Хастантиновим було зроблено спробу узагальнення цього процесу та виділення періодів його розвитку. Зокрема, вчений виділяє такі 3 етапи: 1) XVI-XVII ст. – коли ухвалюються правові акти, у зв'язку з релігійним розколом у Європі, які були призначені для регулювання гострих конфліктних відносин між різними конфесійними спільнотами як усередині окремих країн, так і в міждержавних стосунках; 2) XVIII – перша половина XX ст. – орієнтація міжнародного права на ліберальні цінності, упорядкування захисту прав релігійних, національних, мовних меншин у Європі та Північній Америці конституційними нормами; 3) починаючи з другої половини XX ст. – і донині, – визнання міжнародним співтовариством універсальних прав і свобод людини, формування регіональних систем захисту цих прав і свобод [10, с. 223-224].

Попри таку давню історичну традицію майже від-

сутні педагогічні дослідження, у яких вивчається та аналізується нормативно-правова база впровадження ідеї толерантності в освітній процес, його демократизація й гуманізація, що гальмує впровадження названих ідей у практику сучасних навчальних закладів.

Мета статті полягає у системному аналізі нормативно-правової бази впровадження толерантності в освітній процес як основи організації навчальної та виховної роботи з учнівською молоддю щодо формування основ толерантної поведінки та взаємодії.

Матеріали і методи. Для досягнення мети дослідження та розв'язання його завдань використано комплекс методів, зумовлених специфікою досліджуваної проблеми, серед яких загальнонаукові методи (аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація), термінологічний аналіз, систематизація та узагальнення.

Результати та їх обговорення. Правові засади, що створюють основу впровадження ідеології толерантності у вітчизняну систему освіти, містяться в різних правових джерелах, які ми згрупували наступним чином:

– декларації, що мають міждержавне, загальносвітове значення;

– конвенції і пакти, які є основними документами при створенні законодавчих основ на рівні держави і міжнародному контролі за їх;

– законодавчі акти, які проголошують й утверджують принципи правової держави і толерантності (Конституція України);

– нормативні документи у галузі освіти загальнодержавного, регіонального значення, у яких закріплено принцип толерантності як основу організації освітньо-виховного процесу.

Проаналізуємо низку виокремлених вище документів задля з'ясування місця аналізованого поняття (толерантність) у міжнародній та загальнодержавній нормативній базі.

Серед документів міждержавного, загальносвітового значення, в основу яких покладено принципи демократії, рівноправ'я, взаємоповаги та рівності у різних сферах суспільного життя слід виділити *Declaration of principles on tolerance / Декларацію принципів толерантності* (Резолюція Генеральної конференції ЮНЕСКО 16.11.1995 р.), *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women / Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (Факультативний протокол 995_794 від

06.10.1999 р.), *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination / Міжнародну Конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* (Генеральна Асамблея ООН від 21.12.1965 р.), *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities / Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин* (Генеральна Асамблея ООН від 18.12.1992 р.), *The UN Convention on the rights of the child / Конвенція ООН про права дитини* (Генеральна Асамблея ООН від 21.12.1995 р.) та ін.

Головним актованим джерелом міждержавного рівня з питань толерантності є *Declaration of principles on tolerance / Декларація принципів толерантності* (далі – Декларація) [1], затверджена Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. У ній держави – учасниці Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, визначили, що толерантність є не тільки найважливішим принципом, а й необхідною умовою миру і соціально-економічного розвитку усіх народів [1]. У Декларації актуалізовано питання виховання толерантності як особистісної якості, людської чесноти і найбільш ефективного засобу попередження насильства й нетерпимості. Головним інструментом виховання толерантності декларація визначає систему освіти. У ст. 4 документу обґрунтовується необхідність виховання в душі терпимості, що повинно сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення суджень, що базуються на моральних цінностях [1].

Основою для втілення в життя ідеології толерантності, а також реалізації законних прав і свобод людини виступає найважливіший державний документ – *Конституція України* (Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141), яка містить низку ключових положень для забезпечення і розвитку толерантності в нашому суспільстві. У Преамбулі до Конституції вказано, що однією з цілей прийняття даного документу є громадянська злагода. Стаття 21 вказує на те, що усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах, а стаття 24 встановлює, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, за мовними та іншими ознаками [4].

Стаття 15 наголошує на тому, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Ця багатоманітність гарантується заборонаю жодної ідеології державою як обов'язкової (ч. 2 ст. 15 Конституції); заборонаю цензури (ч. 3 ст. 15 Конституції); правом кожного на свободу думки і слова, збиранням та поширенням інформації різними засобами (ст. 34 Конституції) тощо [4]. Тим самим Основний закон у загальному плані повторює найважливіший принцип толерантності – рівність у дотриманні прав і свобод кожного без надання жодних переваг будь-кому. Закріплення в Основному законі принципу плюралізму є актуальним для України, де упродовж значного терміну часу на державному рівні визнавалась лише одна-єдина ідеологія і внаслідок цього у масовій свідомості громадян укорінений моноцентричний тип

світосприйняття, що й досі виступає потужним джерелом духовного догматизму й нетерпимості.

Ідеї толерантності, гуманізму, демократії знайшли своє відображення у низці нормативних документів сфери освіти. Принципи демократизації й гуманізації освітнього процесу, виховання учнів на засадах співробітництва та толерантності набули особливої актуалізації з початком незалежності нашої держави. На Всеукраїнській педагогічній раді працівників освіти, яка відбулася 30.06.1994 р. схвалено Концепцію національного виховання [5], яку потім надруковано в журналі «Рідна школа» (№6, 1995 р.). Серед низки вимог до педагогічних працівників у концепції зафіксовані такі: «Педагог повинен уміти: <...> будувати виховний процес на принципах добровільності та співробітництва; формувати гуманні співвідносини з учнями на рівні співробітництва і співтворчості...» [5, с.24]. З-поміж основних шляхів реалізації концепції педагога, що зібралися на педагогічну раду, вважали «вивільнення педагогіки виховання від зайвої уніфікації, політизації, тоталітаризації, ідеологізації, авторитаризму» [5, с.25]. Сам термін «толерантність» у тексті документу не зустрічається, що й не дивно, адже концепцію схвалено ще до прийняття Декларації принципів толерантності та ратифікації її Україною. Нажаль, Концепція національного виховання так і не була затверджена ні на рівні законодавства України, ні на рівні нормативних актів Міністерства освіти і науки України. Відповідно для керування у роботі навчальних закладів вона мала лише рекомендаційний характер.

Не знаходимо терміну «толерантність» і у *Законі України «Про загальну середню освіту»* (1999 р.), який є основою для здійснення освітньо-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти уже впродовж 17 років. Проте у ст. 3 Закону наголошується, що «навчання та виховання <...> ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах <...> полікультурності, <...> на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави». Серед основних завдань системи освіти даним законом держава визначає «виховання поваги до <...> прав і свобод людини і громадянина; <...> поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй» [2].

Зважаючи на те, що Україна – це відкрита держава, що пов'язана різноманітними зв'язками з іншими країнами і безпосередньо відчуває на собі європейські впливи, з початку XXI століття актуальними стали питання попередження та протидії расової, етнічної, національної, конфесійної дискримінації. Проблеми виховання учнів на засадах поваги до інших народів, націй, конфесій знайшли своє відображення у нормативних актах системи освіти нашої держави. Відповідно до *Національної доктрини розвитку освіти* (2002 р.) держава повинна забезпечувати: «<...> формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури,

віросповідання та мови спілкування народів світу» [7]. У п.2.4 *Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (2000 р.)* [9] зазначається, що класний керівник як організатор учнівського колективу має сприяти «підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами». Тобто у даних документах конкретно поставлено завдання виховання в учнівській молоді основ міжетнічної, міжнаціональної, міжконфесійної толерантності.

Дивлячись на те, що неможливо втілювати ідеологію толерантності у навчальний процес, сприяти формуванню основ толерантної поведінки учнів, минаючи організацію навчально-виховного процесу у школі на засадах злагоди, взаєморозуміння, толерантності, а також ігноруючи вимоги до моральних якостей педагогічних працівників, у нормативних документах також окреслено вимоги до педагогічного спілкування, особистісних якостей педагогічного працівника. Так, в *Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів* (наказ МОН від 31.10.2011 №1243) зазначається, що «Педагогічне спілкування має спиратись на передову, прогресивну мораль – гуманістичну, в основі якої лежить демократизм <...> У спілкуванні – це вміння цінувати в інших індивідуальне, неповторне. <...> В основі педагогічного спілкування лежить плюралізм. Він полягає у вмінні і можливості толерантно ставитись до світогляду, переконань, позицій, думок і почуттів інших людей <...> Толерантність допомагає гуманізувати міжособистісні стосунки, робить їх людяними, природними, невимушеними, доброзичливими; це передумова для плідного співробітництва між людьми, визначальна умова для реалізації плюралізму думок, встановлення діалогу; це й гуманне ставлення до представників інших традицій і моральних звичок, вірувань» [8]. Проте зазначений нормативний акт прийнятий лише на рівні МОН, а у *Законі України «Про загальну середню освіту»* (ст.24) серед вимог до педагогічних працівників зафіксовано лише, що «педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями». Нажаль, ці моральні якості, яким має відповідати вчитель/вихователь не деталізовано і не пояснено у нормативних документах. Про таку обов'язкову, на наш погляд, моральну якість вчителя як толерантність, на жаль, у законі не сказано.

Листом МОН від 11.03.10 № 1/9 – 163 «Щодо виконання плану заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010-2012 роки» рекомендовано в установах та закладах освіти постійно здійснювати заходи,

серед яких «інформаційно-просвітницька та попереджувальна робота щодо запобігання проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації <...> включення до програм підвищення кваліфікації <...> педагогічних і науково-педагогічних працівників <...> питання про міжетнічні відносини, <...> виховання толерантного світогляду<...>» [6].

Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки Затверджена Законом України від 20 жовтня 2014 року № 1708-VII ставить завдання перед усіма соціальними інститутами «формування толерантного ставлення населення до людей, які живуть з ВІЛ, з метою подолання їх дискримінації» [3].

Висновки. Звернення до нормативних документів міжнародного, державного значення, у яких відображено проблему толерантності, дозволило зробити наступні висновки.

Україна визначила у якості стратегічного напрямку своєї політики курс на інтеграцію до європейських структур, до розбудови сучасного демократичного плюралістичного суспільства. Конституція закріпила основоположні права і свободи людини – фундамент толерантності.

Для утвердження толерантності у різних сферах суспільного життя у головних державних інституціях ухвалено низку важливих законів, зміст яких відповідає сучасним світовим і європейським вимогам.

Ідеологія толерантності інтегрована до вітчизняної законодавчої бази з питань освіти, проте для подальшого просування у цьому напрямку потрібно вжити додатково деяких важливих заходів:

1. у Законах «Про освіту», «Про загальну середню освіту» варто окреслити вимоги до моральних якостей педагогічних працівників, серед яких чільне місце має належати толерантності;

2. у питаннях, що стосуються норм професійної діяльності педагогічних працівників, підвищення їх професійної кваліфікації, слід виходити із вимог європейських актів, що спрямовані на забезпечення високої культури толерантності в діяльності працівників державних установ, у тому числі навчальних закладів.

3. потребує удосконалення і доопрацювання нормативна база з питань виховної роботи, а саме: необхідно включити критерії рівнів сформованості в учнів такої якості як толерантність.

4. потребують більшої конкретизації заходи, що приймаються органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, з питань впровадження толерантності в освітньо-виховний процес.

5. потребує прийняття на рівні держави окремої цільової програми з питань формування толерантності та попередження екстремізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 28-й сесії в Парижі 16 листоп. 1995 р. // Віче. — № 11(128). — 2002. — С. 12—13.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» (№ 651-XIV від 13 05 1999 р.) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства освіти та науки України. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html>
3. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 48, ст.2055) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>

4. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Концепція національного виховання, схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року. // Рідна школа. – № 5. – 1995.
6. Лист Міністерства освіти і науки України від 21 лютого 2012 року №14.1/10-512 «Щодо виконання плану заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010-2012 роки» [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/27824/>
7. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
8. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011р. №1243 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/
9. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України № 434 від 06.09.2000 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00>
10. Ханстантинов В. О. Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми: [монографія] / В. О. Ханстантинов. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. – 336 с.

REFERENCES

1. Declaration of Principles on Tolerance, adopted by the General Conference of UNESCO on 28th session in Paris on Nov. 16. 1995 // Veche. - № 11 (128). - 2002. - P. 12-13.
2. The Law of Ukraine "On General Secondary Education» (№ 651-XIV of May 13, 1999) [electronic resource] / The official website of the Ministry of Education and Science of Ukraine. - Access mode: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza.html>
3. The Law of Ukraine "On Approval of the National Programme on Combating HIV / AIDS in 2014-2018 years" (Verkhovna Rada (VVR), 2014, № 48, st.2055) [electronic resource] / Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine - Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>
4. Constitution of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, № 30, p. 141) [electronic resource] / Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. - Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. The concept of national education, approved by the Ukrainian Pedagogical Council of Educators June 30, 1994. // Ridna Shkola. - № 5. - 1995.
6. Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine on February 21, 2012 №14.1 / 10-512 «Regarding the plan of measures to counter xenophobia, racial and ethnic discrimination in Ukrainian society for 2010-2012" [Electronic resource] / - Access mode: <http://osvita.ua/legislation/other/27824/>
7. National Doctrine of Development of Education [electronic resource] / Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. - Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
8. The main marks of education of pupils 1-11 grades of general educational institutions, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine from 31.10.2011r. №1243 [electronic resource] / - Access mode: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/
9. The provisions of the class teacher of the institution of general secondary education approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 434 from 06.09.2000 g. [Electronic resource] / Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. - Access mode: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00>
10. Hanstantynov V. Political dimension tolerance: ideas and problems [monograph] / V. Hanstantynov. - Mykolaiv: Petro Mohyla Publishing House, 2011. - 336 p.

The legal framework of implementation the idea of tolerance in the educational process: Ukrainian experience

Motuz T.

Abstract. The legal framework of tolerance in the implementation of the educational process is analyzed and systematized as a basis for the organization of training and educational work with young students to form the foundations of tolerant behavior and interaction in the article. Problematic issues are obtained that will enhance the effectiveness of the educational institutions on tolerance of studying youth: in the regulations should define requirements for the moral qualities of teachers, among them a prominent place should belong to tolerance; It requires the adoption of a State-level individual target program on formation of tolerance and prevention of extremism and others.

Keywords: *tolerance, the regulatory framework, the educational process.*

Нормативно-правовая база внедрения идеи толерантности в образовательный процесс: опыт Украины

T. B. Motuz

Аннотация. В статье проанализирована и систематизирована нормативно-правовая база внедрения толерантности в образовательный процесс как основа организации учебной и воспитательной работы с учащейся молодежью по формированию основ толерантного поведения и взаимодействия. Выделены проблемные вопросы, решение которых будет способствовать повышению эффективности работы образовательных учреждений по воспитанию толерантности учащейся молодежи: в нормативных документах следует определить требования к моральным качествам педагогических работников, среди которых видное место должно принадлежать толерантности; требует принятия на уровне государства отдельной целевой программы по вопросам формирования толерантности и предупреждения экстремизма и др.

Ключевые слова: *толерантность, нормативно-правовая база, образовательный процесс.*